

JORGE

LUIS

BORGES

Dantevari

Denemeler

ÇEVİRİ: PERAL BAYAZ

JORGE LUIS BORGES

DANTEVARİ
DENEMELER

Can Modern

Dantevari Denemeler, Jorge Luis Borges

İspanyolca aslından çeviren: Peral Bayaz

Nueve Ensayos Dantescos

İlk baskı: Espaso-Calpe, 1982

Bu çeviride kaynak alınan baskı: Sudamericano, 2018

© 1995, María Kodama.

© 2023, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Eylül 2023, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 3 000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Şirin Etik

Editör: Emrah İmre

Düzeltili: Mert Tokur

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Sanat yönetmeni ve dizi tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak uygulama: Kubilay Bakmaz / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matbaacılık ve Yayıncılık
San. Tic. Ltd. Şti.

Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No: 1/Z Beylikdüzü-İstanbul
Sertifika No: 52098

ISBN 978-975-07-6192-8

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25, Sarıyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 43514

JORGE LUIS BORGES
DANTEVARİ
DENEMELER

DENEME

İspanyolca aslından çeviren

Peral Bayaz

Jorge Luis Borges'in Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Atlas, 2021

Alçaklığın Evrensel Tarihi, 2021

Sonsuzluğun Tarihi, 2021

Yedi Gece, 2022

Tango, 2022

Brodie Raporu, 2023

Kum Kitabı - Shakespeare'in Belleği, 2023

JORGE LUIS BORGES, 1899'da Buenos Aires'te doğdu. Cenevre'de ve İngiltere'de eğitim gördü. Bir dönem İspanya'da yaşadktan sonra 1921'de Arjantin'e dönerek yazarlık hayatına başladı. 1935'te *Alçaklığın Evrensel Tarihi* derlemesini kaleme aldı. Buenos Aires'te yazarlık faaliyetlerinin dışında kütüphanecilik, İngiliz edebiyatı profesörlüğü, edebiyat cemiyeti başkanlığı gibi görevlerde bulundu. 1955'ten 1970'e kadar Arjantin Ulusal Kütüphanesi'nin yöneticiliğini yaptı. Ünu 1961'de Formentor Ödülü'nü Samuel Beckett'la paylaştıktan sonra ülke sınırlarını aşmıştı. 1980'de prestijli Cervantes Ödülü'ne layık görüldü. 1986'da öldü. André Maurois'ya göre "uyruğu ve mizacıyla tam bir Arjantinli olsa da kendini evrensel edebiyatla yetiştirmiş" olan Borges, edebiyat, felsefe ve inanç tarihinden fikirleri ustaca sentezleyerek yarattığı özgün evrende zaman, uzay, kader ve gerçeklik gibi evrensel konuları kurguyla kurgu dışının sınırlarının yok olduğu bir üslupla kaleme almıştır.

PERAL BAYAZ Jorge Luis Borges'in yanı sıra Mario Vargas Llosa'dan *Teke Şenliği*, *Don Rigoberto'nun Not Defteri*; Roberto Bolaño'dan *Katil Orosupular* ve *Vahşi Hafiyeler* kitaplarının çevirmenidir.

İçindekiler

Önsöz	11
Dördüncü Kantonun Soylu Şatosu	17
Ugolino'nun Yapay Sorunsalı.....	25
Odysseus'un Son Yolculuğu	31
Merhametli Cellat.....	37
Dante ve Bilici Anglosaksonlar	43
"Araf", I, 13	51
Simurg ve Kartal	53
Düşte Buluşma.....	59
Beatrice'nin Son Tebessümü.....	65

Önsöz

Bir Doğu ülkesinde bir kütüphane ve bu kütüphanede yüzyıllar önce çizilmiş bir resim düşleyelim. Resmi belki de bir Arap yapmış, bize *Binbir Gece Masalları*'nın tüm öykülerinin bu resimde anlatıldığını söylüyorlar; belki de kitap Çin yapımı ve biliyoruz ki yüzlerce, binlerce kahramanı olan bir roman. Bir sürü figürler arasında bir tanesi (ters çevrilmiş koniyi andıran bir ağaç, demirden bir duvar üzerindeki kızıl renkli camiler) dikkatimizi çekiyor ve bu figürden bir başkasına geçiyoruz. Gün batmak üzere, ışıklar yorgun; gravürlere daha bir daldıkça anlıyoruz ki yeryüzünde olan her şey var bu gravürlerde. Geçmişte ve bugün olanlar, gelecekte var olacaklar, yeryüzünde şimdiye dek var olmuş ne varsa, bundan sonra neler var olacaksa, hepsi bu dingin dolangaçta bizi bekliyor... Büyüleyici bir yapıt düşledim, öyle bir resim ki aynı zamanda küçük bir evren; Dante'nin şiiri işte böyle evrensel bir resim. Ancak inanıyorum ki bu şiiri içtenlikle okuyabilsek (ama bize böyle bir mutluluk hakkı tanınmıyor), ilk dikkatimizi çeken şey ne evrenselliği ne de olağanüstü güzelliği ya da yüceliği olacaktır. Sanırım bunlardan çok önce şiirin daha az sıkıcı, çok daha tadına doyum olmayan niteliklerini ayırmasanız; belki ilk dikkatimizi çeken Dante'nin İngiliz yorumcularının işaret ettikleri özelliği olur: Çeşitli ve ayrıntılı özel anlatımlar yaratmak. Dante bir insanla bir yılan birbirlerine sarıldıklarında insanın yılanı yılanın da insana dönüştüğünü söylemekle yetinmiyor; bu karşılıklı başkalaşımı yalımların kâğıdı yutmasıyla karşılaştırıyor. Bunu yaparken de ak karaya dönüşürken önce

esmerleştğini söylemeden edemiyor (“Cehennem”, XXV, 64). Yedinci dairenin karanlığında lanetlenmiş ruhların ona bakarken gözlerini kırptırdıklarını söylüyor ama bununla yetinmiyor, onları yeni ay ışığında birbirlerini görmeye çalışan insanlara, iğneye iplik geçirmeye çalışan yaşlı terziye benzetiyor (“Cehennem”, XV, 19). Evrenin tabanında suyun donmuş olduğunu söylemekle kalmıyor; suyun sudan çok cama benzediğini de ekliyor (“Cehennem”, XXXII, 24)... Macaulay, Cary ile yaptığı tartışmada Milton’ın “basit yüceliğinin”, “görmekli yuvarek sözlerinin” onu Dante’nin ufak ayrıntılarından daha az duygulandırdığını söylerken bu tür karşılaştırmaları düşünüyor olmalı. Daha sonra Ruskin (*Modern Painters*, IV, XIV), Milton’ın sisli görüntülerini kınamış, Dante’nin cehennemini tasarladığı sıkıcı topografyayı onaylamıştır. Tüm eleştirmenler ozanların abartıya başvurduklarını kabul ediyorlar: Petrarca ya da Góngora için bütün kadınların saçları altın, tüm sular billur gibi berrak. Düşünmeden oluşturulan bu basmakalıp simgeler abecesi büyük bir umursamazlıkla, kusurlu gözlemlere dayanılarak geliştirilmiş izlenimi veriyor ve sözcüklerin değerini çarpıtıyor. Dante böyle bir yanlış kendine yasaklamış; onun kitabında savunamayacağı tek bir sözcük yok.

Yukarıda işaret ettiğim şaşmazlık bir sözbilim hilesi değil, şiirdeki her olayın ne denli dürüstlük, ne denli bir bütünlük içinde düşlendiğini gösteriyor. Aynı değerlendirme psikolojik nitelikler için de geçerli, hepsi de hayranlık uyandırıcı ama aynı zamanda son derece gösterişten uzak. Şiir baştan aşağı böyle ayrıntılardan örülmüş, burada bazılarında söz edeceğim. Cehenneme gönderilen ruhlar ağlarlar ve Tanrı’ya küfredeler, ama Kharon’un kayığına bindiklerinde korkulan isteğe, dayanılmaz bir kaygıya dönüşür (“Cehennem”, III, 124). Dante Vergilius’un hiçbir zaman cennete gidemeyeceğini kendi ağzından duyar; hemen ona ustam ve efendim diye hitap eder, bu sözleri belki de Vergilius’un itiraflarının ona duyduğu sevgiyi azaltmadığını ya da Vergilius’un çaresizliği karşısında onu daha da çok sevdiğini göstermek için söylemiştir (“Cehennem”, IV, 39). İkinci dairenin karanlıklarında Dante, Paolo ve Francesca’nın aşklarının kökenini öğrenmek ister, Francesca birbirlerini başından beri sevdiklerini ama bunun ayırımında olmadıklarını, soli eravamo e sanza alcun sospetto, aşklarını, bir

rastlantı eseri, bir yerde okuduklarından öğrendiklerini söyler. Vergilius sonsuz kutsallığı ancak usçulukla kavrayacaklarına inanan kendini beğenmişlere karşı çıkar, ardından başını eğer ve susar, çünkü kendisi de o zavallılardan biridir. Arafın dik yamacında Mantovalı Sordello Vergilius'un gölgesine nereli olduğunu sorar; Vergilius Mantova deyince Sordello sözünü yanda keser ve Vergilius'a sarılır ("Araf", VI, 58). Çağdaş romanda ansal süreçleri gösterişli bir biçimde uzun uzadıya işleme eğilimi görülür; Dante de ise bu tür süreçleri yalnızca bir niyet ya da bir devim arasına sıkıştırmakla yetiniyor.

Paul Claudel can çekişme ardından bizi bekleyen görünümün büyük bir olasılıkla cehennem dokuz dairesi, arafın katları ya da birbiri içine geçmiş yedi gök olmayacağını söylüyor, ölümün topografyasını, skolastik felsefenin ve şiirin gerektirdiği düzene göre tasarlamış olan Dante kuşkusuz Claudel'in bu görüşünü paylaşırdı.

Dante'nin evreni Ptolemaios gökbilimi ile Hıristiyan din-bilimindeki evren betimlemelerinden esinlenmiştir. Yerküre olduğu yerde durur; Kuzey Yarıküre'nin (insanların yaşamına izin verilen yer) merkezinde Sion Dağı vardır, bu dağın doksan derece doğusunda bir nehir ölür, Ganj Nehri; dağın doksan derece batısında bir nehir doğar, Ebro Nehri. Güney Yarıküre toprakla değil, suyla kaplıdır, bu yarıküre insanlara yasaklanmıştır; merkezinde Sion Dağı'nın karşısı olan bir dağ vardır: Araf Dağı. Birbirinden eşit uzaklıkta olan iki nehir ve iki dağ bir haç işareti oluşturur. Sion Dağı'nın altında, ama dağın tabanından çok daha geniş, yerkürenin merkezine doğru uzanan, baş aşağı çevrilmiş koni biçiminde bir çukur vardır: Cehennem bir antik tiyatronun basamaklarını andıran küçülen dairelere bölünmüştür. Daireler dokuz tanedir, görüntüleri korkunç bir harabeyi ansıtır; ilk beş daire üst cehennem, geri kalan dördü ise aşağı cehennemdir. Aşağı cehennem demir surlarla çevrilmiş, kırmızı camileri olan bir kenttir, içinde gömütler, kuyular, uçurumlar, bataklıklar, kumluklar vardır; "dünyayı delen solucan", baş şeytan Lucifer, baş aşağı edilmiş koninin ucundadır. Lethe'nin sularının açtığı bir yarık cehennem dibi ile arafın tabanını birbirine bağlar. Araf Dağı bir adadır ve bir kapısı vardır; yamaçlarındaki basamaklardan her biri ölümcül bir günahı simgeler; yeryüzü cenneti dağın tepesinde yer alır. Dünyanın

çevresinde iç içe geçmiş dokuz gök vardır; bunlardan ilk yedisi gezegenler göğüdür (Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn); sekizinci gök dönmeyen, yerinde duran yıldızların göğüdür; İlk Devindirici olarak da anılan dokuzuncu gök ise bil-lur gibi saydam bir göktür. Bu son katı Tanrı'nın sevgili kullan-rının çevresinde Kutsal Gül'ü oluşturdukları, bir noktada Tan-rı'nın da içinde bir yerlerde bulunduğu göksel kat (Arşılâ) çevreler. Gül'ün yaprakları da dokuz olmalı... Genel hatlarıyla Dante'nin dünyası böyle tasarlanmıştır. Okurun da dikkatini çekmiştir, bu dünya 1, 3 ve dairenin büyüleyici etkisi altında tasarlanmış bir dünya. *Timaios*'da¹, Dante'nin adını ettiği kitap-ta (*Convivio*, III, 5; "Cennet", IV, 49), Demiurgos² ya da Yara-tıcı en yetkin devininin döngü, en kusursuz cismin ise yuvar olduğu kanısındadır; Plüton'un Demiurgos'u, Xenophanes³ ve Parmenides⁴ de Dante'nin gezdiği üç dünyanın coğrafyasını belirleyen bu inacı paylaşırlar.

Dönen dokuz gök, sulardan oluşan ve ortasında bir dağ bulunan Güney Yarıküre bilindiği gibi artık geçerliliği kalma-mış bir kozmografyaya aittir; kimileri Dante'nin şiirinin doğa-üstü ekonomisinin de eskimiş olduğunu düşünüyorlar. Bu yo-rumculara göre cehennemin dokuz dairesi en az Ptolemaios'un dokuz göğü kadar kadük ve savunulmaz, araf ise en az Dan-te'nin ona yer olarak seçtiği dağ kadar gerçeküstü. Bu eleştiri-ler farklı açılardan çürütülebilir: Öncelikle Dante'nin amacı öteki dünyanın gerçek ve inanılır topografyasını saptamak de-ğildi. Kendisi de bunu açıkça belirtiyordu, Latince olarak kale-me aldığı ünlü Can Grande'ye yazdığı mektuplarda Komed-ya'nın ana konusunun ruhların ölümden sonraki durumu ol-duğunu ve insanların doğruları ve yanlışlarıyla ne tür cezalara ya da ödüllere layık görüldüklerini taşlamalı bir deyişle anlat-

1. Platon'un aynı adı taşıyan yapıtında Sokrates'le söyleştirdiği kahraman. Pla-ton doğayla ve evrenin yaratılmasıyla ilgili kendi düşüncelerini bu kitapta söy-letir. (Ç.N.)

2. Platon felsefesinde evreni düzenleyen tanrı. (Ç.N.)

3. Yaklaşık MÖ 426-355 yılları arasında Atina'da yaşamış felsefeci ve tarihçi. Sokrates'in öğrencisi. (Ç.N.)

4. MÖ 5. yüzyılda yaşayan Yunan felsefeci. Platon Parmenides'i felsefenin kurucusu olarak tanımlar. (Ç.N.)

mayı amaçladığını söylüyor. Oğlu Iacopo di Dante daha sonra babasının bu düşüncesini geliştiriyor ve Komedyaya üzerine yazdığı bir yorumun öndeyişinde bu yapıtta yazarın renkli taşlamalarla insanlığın üç farklı durumunu gözler önüne sermeyi amaçladığını söylüyor, Iacopo di Dante'ye göre Komedyanın yaratıcısı ilk bölümde kötülüğü ele alıyor, buna "Cehennem" adını veriyor, ikinci bölümde kötülükten erdemliliğe geçişi işliyor ve bu bölüme "Araf" adını veriyor. Üçüncü bölümde ise kusursuz insanları ele alıyor ve "erdemlerin ve mutlulukların –ki her ikisi de iyiliği algılayabilmek için gerekli nitelikler– nedenli yüce olduklarını göstermek için" bu bölüme de "Cennet" adını veriyor. Komedyanın ilk başlardaki diğer yorumcuları da benzer yorumlar getiriyorlar. Örneğin Jacopo della Lana şöyle bir açıklama getiriyor: "Ozan insan yaşamında üç durum saptıyor, kötülerin yaşamı, tövbekarların yaşamı ve iyilerin yaşamı, bu saptamalara göre kitabını da üç bölüme ayırıyor: "Cehennem", "Araf" ve "Cennet."

Bu görüşleri doğrulayan bir diğer tanık da 14. yüzyıl sonlarında Komedyaya üzerine notlar kaleme alan Francesco da Buti. Dante'nin mektubundaki sözleri yineliyor ve şöyle diyor: "Bu şiirin öznesi harfi harfine bedenlerinden ayrılmış ruhlar, onların durumu ve insanın özgür istenciyle hak ettiği ödüller ya da cezalar."

Hugo, *Ce qui dit la bouche d'ombre*'da cehennemde Kabil'e Habil olarak görünen hayaletle Neron'un Agripina olarak tanıdığı hayaletin aynı hayalet olduklarını yazıyor.

Eskimiş, değerini kaybetmiş gibi suçlamalardan çok daha ağır bir suçlama ise şiiri acımasızlıkla suçlamak. Nietzsche Putların Alacakaranlığı'nda (1888) şaşkırtıcı bir iğnelemeyle Dante'yi "gömütleri şiirleştiren sırtlan" diye tanımlayarak acımasızlık fikrini geçerli kılıyordu. Bu tanımlama görüldüğü gibi yaratıcı olmaktan çok etkileyici; ününü, abartılı ününü, düşüncesizce ve şiddet kullanarak bilinen bir yargıyı yeniden formüle etmeye borçlu. Bu yargıyı çürütmek için seçilebilecek en doğru yol neden böyle bir yargıya varıldığını araştırmak.

Dante'nin katılık ve acımasızlıkla suçlanmasına açıklık getirecek bir başka neden daha var. Bu da teknik bir neden. Evreni simgeleyen tümtanrıcı, aynı anda tüm yaratıkların her biri ve onların yazgısı olan Tanrı kavramı gerçeğe uygulandı-

ğında belki sapkınlık ya da yanlışlık olarak görülebilir, ama bu bütünlük ozan ve yapıtına uygulandığında tartışma götürmez bir doğrudur. Ozan sanal dünyasındaki tüm insanlar, tüm soluklar ve tüm ayrıntılardır. Hiç de kolay olmayan görevlerinden biri de bu yüceliği, bu Tanrı gibi her yerde hazır ve nazır olma durumunu örtbas etmek ve gizlemektir. Şiirin doğası gereği utku ve yitme dağıtımında son kararı veren yargıcın kendi olduğunu okurlarına hissettirmemek, Dante için olağanüstü çetin bir sınavdı. Bu amaçla kendini de Komedyanın kahramanları arasına katmıştı, ama gösterdiği tepkilerin bazı ayrıklıklar dışında –Filippo Argenti ya da Yahuda örneklerinde olduğu gibi– kutsal kararlarla örtüşmemesine özen göstermişti.

J.L.B.

“Gün batmak üzere, ışıklar yorgun; gravürlere daha bir daldıkça anlıyoruz ki yeryüzünde olan her şey var bu gravürlerde. Geçmişte ve bugün olanlar, gelecekte var olacaklar, yeryüzünde şimdiye dek var olmuş ne varsa, bundan sonra neler var olacaksa, hepsi bu dingin dolanğa bizi bekliyor... Büyüleyici bir yapıtı düşledim, öyle bir resim ki aynı zamanda küçük bir evren; Dante'nin şiiri işte böyle evrensel bir resim. Ancak inanıyorum ki bu şiiri içtenlikle okuyabilsek (ama bize böyle bir mutluluk hakkı tanınmıyor), ilk dikkatimizi çeken şey ne evrenselliği ne de olağanüstü güzelliği ya da yüceliği olacaktır. Sanırım bunlardan çok önce şiirin daha az sıkıcı, çok daha tadına doyum olmayan niteliklerini ayırırsanız; belki ilk dikkatimizi çeken Dante'nin İngiliz yorumcularının işaret ettikleri özelliği olur: Çeşitli ve ayrıntılı özel anlatımlar yaratmak. Dante bir insanla bir yılan birbirlerine sarıldıklarında insanın yılanı yılanın da insana dönüştüğünü söylemekle yetinmiyor; bu karşılıklı başkalaşımı yalımların kâğıdı yutmasıyla karşılaştırıyor.”

Ashında her zaman Borges'i konuşuyoruz.

César Aira

#arjantinedebiyatı #eleştiri #edebiyat #şiir #felsefe #metafor #din #metafizik

